

Hvornår oprettedes dominikanerklosteret i Haderslev?

En genopdaget indskrift bekræfter en formodning om tidspunktet for prædikebrødrenes ankomst

Af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen

I historiefaget kan vi godt lide årstal. Helst eksakte årstal. Tidsangivelser som »omkring midten af 1200-tallet« eller »engang i årene i 1249-53« er dels diffuse at arbejde med for en historiker, der ønsker at undersøge en begivenhed i relation til andre forhold i samtiden, dels er sådanne omtrentlige tidspunkter sværere at formidle til omverdenen. Især for middelalderhistorikere er brugen af omtrentlige tidsangivelser imidlertid ofte nødvendig i mangel af bedre kildedækning. Typisk kan der kun opstilles et *terminus post quem* og et *terminus ante quem* for, hvornår den pågældende begivenhed henholdsvis tidligst og senest kan være foregået. Et eksempel på dette er tidspunktet for oprettelsen af dominikanerklosteret i Haderslev, som historikerne traditionelt daterer til midten af 1200-tallet eller mere præcist til engang i årene 1249-53. I dette tilfælde er vi imidlertid så heldige, at et hidtil upåagtet kildebelæg fra udlandet giver mulighed for at erstatte disse omtrentlige tidsangivelser med et konkret oprettelsesår: 1251. I det følgende vil jeg præsentere kildegrundlaget for klosteroprettelsens datering, samt prøve at sætte denne ind i dens danske og haderslevske samtid.

Dominikanerordenen, hvis medlemmer i middelalderen kaldtes »prædikebrødre« og »sortebrødre«, kom til Norden i 1220'erne, hvor de første klostre oprettedes i Lund, Ribe og Roskilde. I den resterende del af middelalderen fik Dominikanerordenen i alt 31 brødreklostre og fire nonneklostre i Skandinavien, der inden for ordenen udgjorde en selvstændig provins kaldt *Dacia*. De første dominikanske klosteranlæggelser tog tydeligt sigte på domkirkebyerne. Det kan der være flere årsager til, men blandt de vigtigste synes at være, at biskopperne rundt om i Europa især i anden fjerdedel af 1200-tallet var særdeles interesserede i at få prædikebrødre til deres stiftsby. På det store laterankoncil i Rom i 1215, hvor pave Innocens III havde ladet alle Europas højgejstlige indkalde for at fastlægge Kirkens videre fremtid, pålagde paven biskperne at

de skulle forbedre præsteuddannelsen, der indtil da lod meget tilbage at ønske. Ved alle domkirkerne og de tilknyttede domkapitler, hvor bispens assisterende kannikker havde deres residens, skulle der oprettes egentlige præsteskoler for stiftets sognepræster.¹ Og indtil præsternes teologiske niveau var kommet op på et tilstrækkeligt niveau, fik bisperne endvidere paveligt påbud om at finde andre egnede prædikanter, der både kunne vejlede Kirkens egne folk og stiftets beboere som helhed i hvordan man burde leve som gode kristne.² Den umiddelbart efter oprettede Dominikanerorden og dens prædikebrødre må i vidt omfang have forekommet bisperne en oplagt håndsækning og løsning på denne pavelige ordre. Dominikanerordenen var et klostersonskud af højtuddannede teologer og dygtige prædikanter, der i modsætning til munken i de gamle klosterordener, som f.eks. benediktinerne og cisterciensere, ikke var bundet af et løfte om *stabilitas loci*, dvs. forbliven inden for murene omkring deres klostre. Tværtimod var det prædikebrødrenes overordnede formål at komme så meget som muligt ud blandt resten af samfundet for at prædike og forklare Guds ord. De var altså lige de teologiske eksperter og trænede formidlere, som biskopperne stod og havde brug for. At initiativet faktisk forventedes at komme fra bisperne indikeres af en lidt pudsigt formulering i akterne fra Dominikanerordenens generalkapitel i 1245, hvor bl.a. provinsen Dacia blev bevilget oprettelse af endnu et hus, »hvis bispener beder om det og provincialkapitlet tillader det.«³ Fra hele Europa er der da også eksempler på, at biskopperne var ivrige initiativtagere til dominikanske klosteroprettelser i vigtige kirkebyer et godt stykke ind i 1200-tallet.⁴ Nogle steder kender vi endda til skriftligt bevarede invitationer fra bisperne til ordenens ledelse. Noget tilsvarende er desværre ikke bevaret fra Danmark, bortset fra, at ærkebiskop Anders Sunesen ved den første prædikebrøders ankomst i 1221 angiveligt skulle have ytret ønske om, at alle stifterne under hans jurisdiktion måtte få et konvent af denne orden.⁵ Derudover

1. Laterankoncil IV, kanon 11.

2. Laterankoncil IV, kanon 10.

3. *Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve*, 1. rk. bind VII nr. 197.

4. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen: *Prædikebrødrenes samfundsrolle i middelalderens Danmark*, ph.d.-afhandling Syddansk Universitet 2008, s. 140. Webpubliceret på www.jggj.dk/phd-afhandling.pdf.

5. *Historia ordinis predicatorum in Dacia*. Webpubliceret på www.jggj.dk/HOPD.htm.

har vi dog også herhjemme fra en række indirekte tegn på, at dominikanske klosteroprettelser i stiftsbyerne er sket med biskoppernes velvilje. I Danmark modtog prædikebrødrene således fra begyndelsen allerede eksisterende kirker i Viborg og Århus (i Århus endda den gamle domkirke), hvilket umuligt kunne ske uden biskoppens medvirken, i Roskilde blev klosteret anlagt i biskoppens næsten personligt ejede fjerdedel af byen og i Åhus var faktisk hele byen ejet af ærkebisen i Lund, mens biskop Tyge af Slesvig af Cornelius Hamsfort krediteres for at have »introduceret dominikanerne og franciskanerne i Slesvig«.⁶

Haderslev var som bekendt ikke stiftsby i middelalderen, en sådan status tilgik først byen i 1921, men den har alligevel fra tidlig tid haft en særlig kirkelig status, populært sagt på et niveau mellem stiftsbyerne og almindelige danske købstæder. Haderslev lå i Slesvig stift og hørte derfor i gejstlig henseende under den derboende biskop, der havde et domkapitel af kannikker til at hjælpe sig med at drive stiftet og domkirken, herunder de nyligt påbudte domskoler. I midten af 1200-tallet oprettedes imidlertid et særligt kannikekapitel ved den da nyopførte Vor Frue Kirke i Haderslev, et såkaldt »kollegiatkapitel«, der i første omgang bestod af fire kannikker, siden otte og til sidst 13.⁷ Ved kollegiatkapitlet synes fra begyndelsen, og senest fra starten af 1300-tallet, at have været tilknyttet en domskole, hvor kapitlets eneste prælat, kantoren, havde ansvaret for præsternes uddannelse.⁸ Dette var absolut ikke nogen almindelig foreteelse i middelalderens Norden, det eneste andet danske kollegiatkapitel blev oprettet i København under biskoppen i Roskilde. Der er fremsat forskellige bud på, hvorfor også Haderslev skulle have sine egne kannikker, men under alle omstændigheder blev dette bestemt, og udover at betjene de mange kapeller og altre i Vor Frue Kirke, har kollegiatkapitlet formentlig først og fremmest haft sigte på at udanne præster i denne nordlige del af stiftet.⁹ Og dermed fik byen set

6. *Scriptores Rerum Danicarum*, bind VII, s. 173 og 179. Som Hamsforts kilde hertil angiver han dog den generelt højt upålidelige Hieronimus Cypræus.

7. T.O. Achelis: *Haderslev i gamle Dage*, bind 1 ('1292-1626'), Haderslev 1926, s. 30-39; Erik Moltke & Elna Møller: *Danmarks Kirker: Sønderjylland: Haderslev Amt*, bind 1, København 1954, s. 49-50.

8. T.O. Achelis: »Die Schule des Kollegiatstiftes«, *Die Marienkirche in Hadersleben*, red. W. Güttel, Neumünster 1935, s. 121-122.

9. Troels Dahlerup: »Kollegiatkapitel«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bind 8, sp. 626.

med biskoppens – og formentlig også kannikkernes og prædikebrødrenes – øjne potentielt brug for et dominikansk brødrekonvent.

Det er ikke meget, der kan berettes om Haderslevs dominikanske historie. Klosteret lå i byens sydvestlige hjørne, på den halvø, der ligger mellem Haderslev Fjord og Haderslev Dam. Klosteret var reelt adskilt fra resten af byen ved et vandløb, hvor gaden Jomfrugang løber i dag. Alle klosterbygningerne er for længst forsvundet, de sidste formentlig ved bybranden i 1627, men navnemæssige reminiscenser findes fortsat i gadenavnene Klostergade og især Præstegade, hvor sidstnævnte indtil midten af 1600-tallet hed *Klostergade* eller bare *Klostret* (og indtil 1920 rettelig på tysk hed *Predigerstrasse*).¹⁰ Dette var gaden, der forbandt byen med klosteret. Dertil haves endnu navnet *Klosterkirkegården*, der vitterligt er en udvidet udgave af den gamle dominikanske klosterkirkegård.

Hvornår kom prædikebrødrene så til Haderslev? Den traditionelt hævdede ældste omtale af et dominikansk konvent i Haderslev er fra 1254. Fra dette år er der bevaret et referat fra Dominikanerordenens nordiske provinsmøde, det såkaldte *provincialkapitel*, hvori det blev besluttet, at to brødre fra konventet i Århus, Johannes Holebøse og lægbroderen Bonde, skulle overføres til konventet i Haderslev.¹¹ Det bør her anføres, at en sådan forflytning ikke antyder noget odiøst omkring de to brødre; middelalderens prædikebrødre blev jævnligt flyttet rundt imellem provinsens konventer, hvor der nu var behov for deres individuelle talenter eller i forbindelse med deres uddannelse. Der er også bevaret sådanne provincialkapitelakter fra møderne i 1252 og 1253, men i disse er der ikke omtaler af konventet i Haderslev. T.O. Achelis mente derfor, at tavsheden i akterne fra 1252 og 1253 måtte betyde, at konventet blev oprettet i 1254.¹² I så fald skulle man imidlertid forvente en større omtale i referatet fra mødet i 1254, ligesom der krævedes betydeligt mere end to tilførte brødre for at skabe et konvent. Achelis var tilsyneladende

10. Achelis 1926 (op.cit.), s. 40; C.J. Petersen: »Das Dominikanerkloster«, *Die Marienkirche in Hadersleben*, red. W. Güttel, Neumünster 1935, s. 124-125; Moltke & Møller 1954 (op.cit.), s. 234-235.

11. George Stephens: »Brottstycken av en Dominikaner-Ordens eller Predikare-Brødernas Statut- eller Capitel-Bok ifrån XIII. Århundradet, och gällande för Dacia eller de Nordiska Riken«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 1. rk. bind I (1849-52), s. 545-642 (særligt s. 557). Tillige udgivet i særtryk 1852.

12. Achelis 1926 (op.cit.), s. 42.

heller ikke opmærksom på, at akterne fra 1252 og især 1253 kun er fragmentarisk bevarede, og der kan derfor udmærket have været omtaler af konventet i de tabte dele. Tavsheden i de bevarede afsnit af akterne fra 1252 antyder dog, at konventoprettelsen næppe er foregået dette år. Jarl Gallén, der er den historiker, som har beskæftiget sig mest indgående med ordenens nordiske historie, har foreslået perioden 1249-1253,¹³ hvilket siden har været det typisk refererede i andre fremstillinger;¹⁴ nogen speciel grund til Galléns angivelse af 1249 som et *terminus post quem* for Haderslev-konventets oprettelse har jeg dog ikke kunnet finde. Fra Dominikanerordenens egne arkiver er der ikke meget hjælp at hente i spørgsmålet. Ganske vist beretter akterne fra de såkaldte generalkapitler, som gjaldt for hele ordenen, at der i perioden 1240-1255 blev givet tilladelse til at oprette i alt syv nye konventer i provinsen Dacia,¹⁵ men disse er aldrig navngivne, og kontroller udført i andre dele af Europa viser, at hverken antallet af tilladelser eller udstedelsesår blindt kan tolkes som faktiske konventoprettelser i de pågældende år. Dette gælder tydeligvis også for Dacia, hvor generalkapitlet i 1255 udstedte tilladelse til to nye konventoprettelser,¹⁶ men efter en voldsom aktivitet i årtierne før dette år synes der ikke at være oprettet nye konventer i Norden igen førend i 1260'erne; tilladelsen fra 1255 har altså enten ligget i skuffen indtil da eller også er den blevet anvendt som en »forventet efterbevilling« på nogle af de forudgående konventoprettelser – f.eks. i Haderslev.

Sådan har oprettelsesåret for dominikanerklosteret i Haderslev svævet i det uvisse i et snævert tidsspand omkring midten af 1200-tallet. Men faktisk har der siden 1519 eksisteret et nedfældet eksakt årstal for begivenheden, hvilket i 1913 blev publiceret i en af datidens mange prisværdige kildeudgivelser - tilsyneladende uden at blive bemærket af nogen dansk klosterhistoriker. Begge dele foregik da også i Tyskland, i første omgang i dominikanerklosteret i den lille mecklenburgske by Röbel, der ligger omtrent midtvejs mellem Rostock og Berlin. I klosterkirkens kor havde man, som det også kendes herhjemme fra især dom-

13. Jarl Gallén: *La Province de Dacie de l'ordre des Frères Prêcheurs I - Histoire générale jusqu'au Grand Schisme*, Helsingfors 1946, s. 28.

14. F.eks. Jens Anker Jørgensen & Bente Thomsen: *Gyldendals bog om danske klostre*, København 2004, s. 164.

15. *Monumenta ordinis fratrum Praedicatorum Historica*, bind III, s. 18-78.

16. *Monumenta ordinis fratrum Praedicatorum Historica*, bind III, s. 77-78

kirkerne, to rækker af korstole, hvor brødrene havde plads under kortjennesten. I »taget«, der løber henover stolene, står indridset navnene på 26 tyske dominikanerkonventer, hvortil er knyttet årstal, der utvivlsomt angiver de enkelte konventers oprettelsesår. Og blandt disse er det, at vi finder oplysningen »*Haderslauensis 1251*«. Nu kan man så med rette spørge, hvorfor et sønderjysk dominikanerkonvent skulle stå på en liste over tyske klostre, men hertil er svaret, at Dominikanerordenens konventer i Slesvig og Haderslev blev overført fra ordenens nordiske provins Dacia til den nordtyske provins Saxonia i 1517, og listen på korstolene i Röbel daterer sig til tiden umiddelbart efter, nemlig 1519, hvor den ifølge indskriften selv blev udført af en *frater Urban Schuman*. Klosterkirken i Röbel findes ikke mere, men efter Reformationen blev korstolene flyttet over i byens sognekirke indviet til Skt. Nikolaus, og her står de endnu. Hele indskriften blev udgivet i 1913 af Axel Vorberg i *Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland*.¹⁷

Er spørgsmålet så endeligt og definitivt afklaret? Ikke nødvendigvis. Broder Urban synes jo at have indridset sin viden 268 år efter at klosteroprettelsen fandt sted, og fra mange andre af samtidens dateringer af fortidens klosteroprettelser ved vi, at sådanne årstal skal tages med et vist forbehold. Broder Urban har næppe selv fundet på årstallet ud af den blå luft, men vi kender ikke hans kildegrundlag, der jo ikke behøver at være den helt eksakte sandhed. Et kontrolcheck af de øvrige tyske klosterdateringer på korstolene i Röbel viser da også, at enkelte ikke harmonerer fuldkomment med årstal herfor opgivet andetsteds, men det må i samme åndedrag indrømmes, at langt de fleste af dem faktisk gør.¹⁸ Og set i lyset af, at året 1251 passer perfekt ind i vor hidtidige vi-

17. Axel Vorberg: »Beiträge zur Geschichtes Dominikanerordens in Mecklenburg II: Das Dominikanerkloster zu Röbel«, *Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland*, bind IX (1913), s. 1-20 (særligt s. 5-6).

18. Indskriften nævner i alt 26 konventer i den daværende provins Saxonia, hvor årstallet dog mangler for de to, mens et af navnene ikke umiddelbart kan identificeres. Af de resterende 23 konventer er de 17 dateret med oprettelsesår, der kan bekræftes fra anden side, mens tre af dateringerne afviger fra ellers kendte oprettelsesårstal. I alle tre tilfælde ligger dateringerne i Röbel senere end alternativet, så foruden decideret fejlagtighed kan en mulig forklaring være, at broder Urbans årstal gælder den endelige godkendelse i ordenen, mens de tidligere årsangivelser refererer til forudgående begivenheder i processen, f.eks. brødrenes ankomst, tildeling af grund eller kirke m.m. Dette er således tilfældet i Braunschweig, hvor dominikanerklosterets

den og overvejelser omkring tidspunktet for den dominikanske konventoprettelse i Haderslev, ser jeg ingen grund til at så afgørende tvivl om troværdigheden af Röbel-indskriftens datering.

Summary

In Danish monastic history writing, it has for long been an established fact that the Dominican Friars Preachers founded a convent in Haderslev around the middle of the thirteenth century. The first mentioning of such a convent is from the provincial chapter acts of the order itself in 1254, in which two friars are decided moved to Haderslev from the convent in Århus. Based on this, it is traditionally suggested in the literature that the Dominicans must have come to Haderslev in 1254 or rather in the preceding years, setting the period 1249-1253 as the most likely time span for the convent foundation. This period fits very well with the theory that the main reason for a Dominican foundation in Haderslev was the contemporary organisation of a small canonical chapter at the Church of St. Mary and an ecclesiastical school for the education of secular priests in the northern part of the diocese of Schleswig.

It is, however, possible to pin-point the exact year of the Dominican foundation in Haderslev, at least according to one medieval source that monastic historians in Denmark apparently has neglected to notice until now, although published in 1913. In the choir stools of the Dominican church in the small north-German town of Röbel, located between Rostock and Berlin, a friar called Urban Schuman in 1519 made an inscription, naming 26 Dominican convents in the German province of Saxonia, putting a date on the year of their foundation. Among them we find the convent of Haderslev, which was transferred from the Scandinavian province of Dacia to Saxonia two years before, and according to Fr. Urban, the convent in Haderslev was established in 1251. Of course, this claim written in a Röbel choir stool does not have to be the final truth in

oprettelsesår ofte opgives til 1294, hvor brødrene ankom til byen og fik bolig dér, men hvor konventet først fik det endelige interne blåstempel på Prædikantordenens generalkapitel i 1310; korstolen i Röbel har for dette konvent netop årstallet 1310. Endelig gælder det for de to resterende tilfælde, at det eksakte år for konventets oprettelse ikke kendes, men de på korstolene nævnte årstal ligger sandsynligt placeret få år før den ældste skriftlige omtale – ganske som det er tilfældet for Haderslevs vedkommende.

the matter, but the stated year does fit beautifully with all other facts and speculations around it, and since most of his priory datings seem to be correct, I see no reason why we should not take Fr. Urban's word for it: The Dominican convent in Haderslev was probably founded in 1251.